

СОЦІАЛЬНА СПРАВЕДЛИВІСТЬ І ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ

Статтю присвячено дослідженню проблеми поєднання понять соціальної справедливості і економічної безпеки України. Проаналізовано наукові праці вчених та доведено, що таке поєднання є виправданим, оскільки за умов небезпеки встановити соціальну справедливість у суспільстві неможливо. Зроблені висновки, що забезпечення економічної і національної безпеки в країні повинно здійснюватися державою, бо невиконання цих завдань впливає на процес формування системи відносин соціальної справедливості.

Постановка проблеми. Із проголошенням України незалежною державою, вона зіштовхнулася з безліччю проблем: падіння ВВП, високий рівень безробіття, зниження доходів населення, майнове розшарування. Найбільш гострою виявилася проблема соціальної справедливості в Україні. Не вирішення цієї проблеми тривалого часу, як свідчить давня та не дуже давня історія, набуває такої критичної маси, яка приводить до соціальних конфліктів: від Спартака до сучасного революційного стану у країнах Близького Сходу. Зокрема в Україні, є (і надалі, на жаль, буде набувати ваги) диференціація сімей за доходами. За даними С. Мочерного децильний коефіцієнт має тенденцію до зростання, у порівнянні його з 1988 роком, коли він складав 5 : 1, то на тепер за розрахунками вчених він дорівнює показнику 50 : 1, тобто розрив між 10 % сімей з найвищими доходами і сімей з найнижчими доходами зріс за 22 роки в 10 разів. Офіційні дані статистики показують, що співвідношення загальних доходів 20 % найбільш та 20 % найменш забезпеченого населення (квінтільний коефіцієнт фондів) у 2010 році та за 9 місяців 2011 року становив 3,6 [9, 194]. За таких обставин населення України змушене шукати більш сприятливі умови життя, а це призводить до загрози економічній безпеці держави.

Аналіз останніх досягнень і публікацій. Останнім часом інтерес до проблем економічної безпеки з боку українських дослідників значно підвищився. Так, різні аспекти цієї проблеми знайшли відображення у працях таких вітчизняних вчених як Котов Є.В. [1], Мішина І.Г. [2], Мочерний С.В. [3], Тарасенко Г.Д., Ільченко О.О. [4].

Невирішені питання. Дослідження проблем соціальної справедливості та економічної безпеки привертають до себе увагу, але в межах цієї статті спробуємо проаналізувати процес поєднання цих понять.

Мета. Дослідити взаємозв'язок соціальної справедливості з економічною безпекою України.

Основні результати дослідження. Останнім часом інтерес до проблем економічної безпеки з боку українських дослідників значно підвищився [1; 2; 3; 4]. Вивчення позицій українських вчених у зазначених джерелах надає підстави вважати найбільш прийнятними у контексті даної роботи ті методологічні вихідні аналізу економічної безпеки, які викладено С. Мочерним [5], Г.Тарасенко і О.Ільченко [4]. С. Мочерний доводить, що економічна безпека обумовлює національну безпеку країни, її суверенітет, а для останнього важливим є позбавлення певних загроз: створення реального захисту інтересів членів суспільства, забезпечення стану держави як самостійного суб'єкту міжнародних відносин, ефективність політичної діяльності держави [3, с. 5-6].

Тарасенко і Ільченко виходять з того, що економічна безпека ґрунтується за об'єктивних і суб'єктивних умов, аналіз яких привів цих авторів до відносно нової парадигми: економічна безпека є таким станом економічної структури суспільства, який забезпечує життєдіяльність людини на рівні сучасних тенденцій. Методологічними засновниками аналізу вони вважають наступні:

- 1) економічна політика держави, що обумовлена соціально-економічним станом країни на даний період її розвитку;
- 2) потенціальні можливості країни з точки зору її сталого розвитку (використання належного інвестиційного фонду і використання можливостей тіньової економіки);
- 3) система відносин власності (органічний взаємозв'язок всіх її форм на основі спільних інтересів, головним з яких є безпека національного багатства країни);
- 4) кваліфіковані кадри (створення умов, що унеможливають «розбазарювання» національної робочої сили);
- 5) спрямування державного регулювання економіки на забезпечення гідного життєвого рівня населення країни;
- 6) проблема загроз суверенітету країни, їх передбачення і подолання з метою захисту життєво важливих інтересів особи, суспільства, держави [4, с. 70-72,74].

На мій погляд, кожний із зазначених методологічних основ аналізу економічної безпеки має безпосереднє відношення до соціальної справедливості. Спробую це довести наступними аргументами.

Перший. Відомо, що економічна політика держави повинна будуватися на об'єктивних і суб'єктивних засадах: економічна наука, вивчаючи економічні закони, вивчає певні рекомендації владі щодо регулювання суспільних (зокрема економічних) відносин і процесів з урахуванням внутрішніх і зовнішніх факторів, що на них впливають. Передбачається, що влада приймає ці рекомендації і створює програму дій на певний період часу. Отже, реалізація цієї програми є відображенням єдності об'єктивного і суб'єктивного. Єдності діалектичної, оскільки будь-яка єдність несе в собі нашарування протилежності. Така схема може бути порушеною в її ланках. По-перше, на етапі вивчення науковцями об'єктивних економічних законів, що підтверджується відсутністю єдиної позиції вчених з низки проблем економічної теорії. Тоді й рекомендації владі можуть бути неоднозначними, і які з них приймає влада до програми дій теж є проблемою. Це по-друге. По-третє, якщо на підставі тих чи інших рекомендацій створено програму дій і її покладено в основу економічної політики, то й економіка, що починає функціонувати за цією програмою та законами ринку, надає певні результати. По-четверте, збої описаного ланцюжка можуть трапитися у будь-якій його ланці, тоді влада вживає тих чи інших екстрених заходів по встановленню хоча б відносної рівноваги, тобто активізується суб'єктивний фактор.

Отже, дії влади щодо соціальної справедливості обумовлені перш за все тим соціально-економічним станом країни, якого досягнуто на даний період часу завдяки реалізації програми влади.

Для пояснення такого погляду на проблему можна навести наступні приклади. Постійна зміна урядів за роки незалежності України та відмінність їх програм негативно вплинула на її економіку і соціальну сферу. Звернемося до урядів Януковича – Тимошенко – Єханурова – Януковича – Тимошенко – Азарова. Не зважаючи на те, що така картина склалася протягом всього п'яти років, кредо їх програм різняться. Програма уряду Януковича (і першого і другого складу) була спрямована на створення економічної бази соціальної сфери, тобто фінансової основи впровадження низки соціальних виплат, спрямованих натомість на встановлення соціальної справедливості. Але така програма мала вади в тому значенні, що не давала швидкого і наочного ефекту з точки зору окремої особи чи збіднілого прошарку населення. Програма уряду Тимошенко, навпаки, мала за мету наявний соціальний ефект, що не ґрунтувався на платформі економічних досягнень (розпродаж вже накопиченого багатства заради цього соціального ефекту у 2005 р. і не підкріплені фінан-

совою базою соціальні виплати 2008 р.). Уряд Азарова (2010 р. і надалі) повернувся до економічної політики, що передбачає термінові заходи оздоровлення і підйому економіки країни, і лише на такій основі здійснення широкої соціальної програми, включаючи боротьбу з тіньовою економікою, корупцією та бідністю. Але така політика не надає швидкого ефекту. З позиції економічної теорії у цьому випадку програма уряду є доцільною, оскільки спирається на реальні фінансово-економічні можливості країни, але такою, що не має популярності серед значної частки населення. Програма ж уряду Тимошенко є за суттю популістською, оскільки не має сталої фінансово-економічної основи та не здійснює необхідного запасу на майбутній період розвитку країни. З позиції економічного зростання перспективною виглядає така економічна політика держави, яка передбачає створення його багатоманітних факторів, в тому числі й соціальних.

Другий. Виходячи з попереднього розсуду і продовжуючи його, звернемо увагу на ту істину, що економічне зростання є основою подальшого вирішення проблеми соціальної справедливості, а запорукою сталого економічного зростання є наявність в країні інвестиційного фонду (інвестиційних ресурсів). З цього питання звернемося за аргументами до фахівців. М. Туріянська включає в інвестиційні ресурси наступні складові: природні, виробничі, енергетичні, технологічні, матеріальні, нематеріальні, фінансові, трудові, інформаційні, депозити і рахунки юридичних і фізичних осіб, кредити міжнародних фінансових організацій. Джерелами формування інвестиційних ресурсів є: кошти державного бюджету, кошти регіональних і місцевих бюджетів, ринок приватизованих об'єктів, ринок нерухомості, ринок цінних паперів, ринок валюти, ринок дорогоцінних металів, депозити населення, спільні з іноземними інвесторами кошти, банківські кредити. За її підрахунками поточний інвестиційний потенціал України у 2002 р. складав 27,74 % до ВВП, а його використання – всього біля 60-ти відсотків [6, с. 41-57]. Якщо припустити, що в наступних роках тенденція зберігалася, то слід констатувати, що навіть наявний інвестиційний потенціал не використовується, принаймні на розширення і зміцнення соціальної сфери, а отже і основи соціальної справедливості. Туріянська розглядає і такий аспект проблеми, як можливість залучення у національну економіку коштів її тіньового сектору. На підставі існуючих підходів і методик оцінки та виявлення обсягу і структури цього сектору вона визначає її частку на рівні 34-х відсотків до загального ВВП для України у 2003 році хоча розповсюдженою думкою є 40 % [6, с. 264].

Інтерес дослідження цього автора складає те, що вона пов'язує тіньову економіку із проблемою національної і економічної безпеки країни, що є доцільним. Негативний вплив тіньової економіки на національну економіку досліджується через такі напрями: деформація ринкових інститутів, втрата довіри між господарюючими суб'єктами, деформація грошово-кредитної системи, зростання трансакційних витрат, втрата джерел держбюджетних коштів, високий рівень інвестиційних ризиків, зниження якості трудового ресурсу тощо [6, с. 267].

Отже, більш ефективно використання можливостей інвестиційного фонду країни і коштів тіньової економіки можуть значно поліпшити можливості реалізації соціально-економічної програми уряду та сприяти нарощуванню факторів, що діють у напрямі соціальної справедливості.

Третій. Залежність соціальної справедливості від відносин власності. Відомо, що однією з основних проблем переходу до ринкових відносин у всіх постсоціалістичних країнах була і є проблема власності, її форм і права. Визнаним є те, що ринковому типу господарювання адекватною може бути лише багатоманітність форм власності та встановлення законодавчих (правових) норм щодо цього. Одночасно такий підхід за його реальним впровадженням надав не тільки декілька варіантів вирішення проблем, пов'язаних із відносинами власності, а й створив нові проблеми. З точки зору національної економічної безпеки, збереження і примноження національного багатства країни процеси роздержавлення і приватизації на ділі залишили осторонь таку вимогу (умову) ринку, як єдність інтересів різних власників та єдність їх інтересів із інтересами держави (всього народу). Немає потреби зупинятися на процесах первісного нагромадження капіталу, корупції і криміналу

під час приватизації, оскільки вони є загальновідомими. Але й на сьогодні чесні підприємці, що здійснюють свою діяльність в інтересах країни і більшості її населення заради безпеки, потерпають від рейдерства. Це негативне реальне явище є відображенням процесу перерозподілу об'єктів власності (найчастіше на тлі політичної нестабільності в країні). Такий стан справи посилює диференціацію серед суб'єктів господарювання, економічну небезпеку, бізнесові ризики, банкрутства тощо, наслідком чого є посилення диференціації сімей за доходами, а отже і посилення соціальної несправедливості.

Четвертий. Недбале ставлення до національної робочої сили. Відмова від планової підготовки і перепідготовки кадрів, що існувала за регламентованої економіки УРСР, вплив кваліфікованих кадрів за рубіж, поява і поширення незайнятості (ринку праці), деформація структури безробіття, зниження трудової мотивації (принаймні зміщення її акцентів), зниження якості робочої сили, введення платності вищої освіти та медичної допомоги, міграція робочої сили і т.п. ознаки складають далеко не повну картину того, що сталося в країні з кадрами. Між тим, не тільки з позиції негативного впливу цих ознак безпосередньо на долю кожної працездатної людини та населення взагалі, а й з позиції економічної безпеки країни слід розглядати цю проблему.

Для пояснення звернемося до проблеми кадрів вищого рівня підготовки. Відомо, що техніко-технологічний та інформаційний рівень сучасного виробництва об'єктивно потребує підвищеної якості робочої сили [7]. Її слід розглядати з двох сторін: з боку кваліфікації працівників і з боку їх особистих якостей. Кваліфікацію працівника становлять: загальна освіта, спеціальна професійна освіта, професійні навички, виробничий досвід. Особисті якості працівника складаються із стану здоров'я, розумових здібностей, мотивації праці, професійної придатності та професійної мобільності, власних інтересів і т.п., а також і з інноваційних можливостей (особи, підприємства чи держави відносно окремого працівника). Натомість, кадри, що задіяні у відтворенні, повинні, з одного боку, відповідати сучасним вимогам виробництва, з іншого боку, створювати фундамент людського розвитку та суспільного прогресу. Чи відповідають цим вимогам наявні кадри України? Економічно активне населення працездатного віку в країні поступово зменшується з 21150,7 тис. чол. у 2000 році до трохи більше за 20 тис. чол. у 2011 році (20247,9 тис. [8, с. 180]). Серед причин цього явища слід відзначити явну тенденцію до старіння нації і високу смертність саме цієї категорії населення. Одночасно збільшується чисельність зайнятих працездатного віку як в країні, так і в Донецькій області. Причому, суттєво зростає зайнятість населення у торгівлі, транспорті, фінансовій діяльності, в операціях з нерухомістю. В цих видах економічної діяльності спостерігається і зростання найманих працівників. На це вплинуло скорочення робочих місць на підприємствах основних видів економічної діяльності (сільське господарство і промисловість) і, натомість, збільшення кількості банківських установ, намагання населення вижити за умов зайнятості в торгівлі тощо. В період з 2000 року по 2011 рік поступово зростає і економічно неактивне населення працездатного віку (з 7562,4 тис. чол. в 2000 році до 7601,5 тис. чоловік в 2011 році [8, с. 180]).

П'ятий. Державне регулювання економіки і поняття економічної безпеки та соціальної справедливості на перший погляд не мають безпосереднього відношення одне до одного. Проте, розглянемо цей зв'язок. На мою думку, зазначений взаємозв'язок є найбільш показовим в моделі ринкового господарства соціальної орієнтації, або точніше, в моделі соціального ринкового господарства як німецького, так і скандинавського зразків, в яких так чи інакше реалізується принцип соціальної справедливості. І хоча регулююча роль держави виявляється в цих моделях по-різному, саме вона забезпечує такий зв'язок. Так, за німецькою моделлю СРГ «...ступінь участі держави в соціальній сфері можна уявити...як соціальне вирівнювання через державні важелі, що перешкоджають надмірній диференціації доходів, які одночасно діють у напрямку обмежень стихії ринку» [9, с. 204]. В основу скандинавської (шведської) моделі СРГ закладені ринкові принципи господа-

рювання з активним державним втручанням, яке, як відомо, виявляється у створенні загальнонаціонального соціального фонду за рахунок вельми високих податків на великий бізнес, який дозволяє перерозподіляти доходи різних верств населення з метою уникнення суттєвої їх диференціації. Отже, в обидві моделі закладено принцип соціальної справедливості, що й є одним із факторів забезпечення національної економічної безпеки.

У статті першій Конституції України (1996 р.) записано, що наша країна є соціальною державою. Але на тоді і навіть на тепер такий запис виявляється передчасним або бажаним. Дані, що наведені в статті свідчать, що побудова СРГ в нашій країні є задачею майбутнього. Тобто вирішення проблеми соціальної справедливості може стати реальним лише за умови (а) створення економічної бази суттєвих економічних і соціальних перетворень, (б) цілеспрямованого державного регулювання цього процесу.

Шостий. Проблема загроз має відношення як до економічної безпеки, так і до соціальної справедливості. Хоча позиції вчених різняться щодо взаємозв'язку загроз і безпеки, можна все ж зробити висновок, що існують прямі загрози, які мають безпосередній вплив на економічну безпеку, і непрямі, тобто загрози неоднозначного впливу. Має значення й прийняте в економічній теорії поняття граничного значення економічної безпеки як визначення кількісних параметрів між безпечними і небезпечними діями влади з позиції загроз економічній сталості, соціально-економічному розвитку та незалежності країни. Наприклад, проблема вступу України до НАТО. З одного боку, прибічники такої акції стверджують, що оборонна міць країни зросте за мінімальних витрат на переозброєння армії. З іншого боку, виникає питання переходу української армії на контрактну основу, що потребує значного збільшення державних коштів на її утримання (висока заробітна плата фахівців, нове озброєння та обмундирування, житло, підвищення якості харчування тощо). Не слід відкидати й такий аргумент проти, як значне погіршення відносин з Росією за попередньої влади, в тому числі економічних, що загострило проблему енергетичних ресурсів країни, і сучасний уряд виправляє ці прогалини. Таке неоднозначне трактування проблеми вступу країни до НАТО потребує не стільки референдуму (думка населення не завжди може бути адекватною, оскільки будується головним чином на традиційних емоціях і бажанні захистити власну позицію), скільки ретельних розрахунків з позиції впливу цієї акції на національну економіку (у 2012 р. воєнні витрати з державного бюджету склали суму майже в 15 млрд. грн.). Зрозуміло, що вступ до воєнного блоку так чи інакше приведе до суттєвих додаткових витрат, що однозначно відволікатиме адекватну суму, яку можна було б витратити на послаблення, якщо не вирішення, проблеми соціальної справедливості: через подолання бідності та різкої диференціації сімейних доходів. Отже, очевидним є взаємозв'язок між національною економічною безпекою, внутрішніми і зовнішніми загрозами їй та проблемою соціальної справедливості через збільшення чи зменшення можливостей забезпечення населенню країни умов підвищення його життєвого рівня.

Висновки та перспективи подальших розробок. Проведений аналіз взаємозв'язку факторів економічної безпеки з умовами встановлення соціальної справедливості дає можливість вивести наступні правила.

Перше. Неможливо забезпечити особисту свободу за рахунок обмеження чи ущемлення свободи інших людей (суспільства): несправедливий розподіл суспільного продукту чи доходу (надмірна диференціація сімейних доходів або ущемлення інтересів акціонерів).

Друге. Свобода в економічній діяльності порушує правило перше і приводить до небезпеки всього суспільства: тіньова економіка, приховування доходів від оподаткування.

Третє. Безпека є вимушеним обмеженням свободи: злодій повинен сидіти у тюрмі, тобто ізольованим від суспільства.

Отже, дослідження проблеми поєднання понять соціальної справедливості і економічної безпеки є виправданим, оскільки очевидно, що за умов небезпеки встановити соціальну справедливість у суспільстві неможливо.

Література

1. Котов Є. В. Проблеми управління соціальними ризиками // Регіональні проблеми людського та соціального розвитку. Міжнародна науково-практична конференція. – Донецьк : 2008. – Т. 2. – С. 125-130.
2. Мішина І. Г. Економічна безпека в умовах ринкових трансформацій // Автореф. канд. дисерт. – Донецьк, 2007. – 20 с.
3. Мочерний С. Національний і економічний суверенітет країни // Економіка України. – 2005. – № 10. – С. 4-13.
4. Тарасенко Г. Д. Економічна безпека як об'єкт політекономічного аналізу / Г. Д. Тарасенко, О. О. Ільченко // Вісник ДонДУЕТ ім. М. Туган-Барановського. – Економічні науки. – № 4(28). – Донецьк, 2005. – С. 69-76.
5. Мочерний С. В. Модель національної економіки / С. В. Мочерний. – УЕЕ. – 2004. – Т. 2. – С. 463-464.
6. Туріянська М. М. Інвестиційні джерела : монографія. – Донецьк : Юго-Восток. – 2004. – 317 с. – ББК: У053+У29-93.
7. Вередюк О. В. Детерминанти зайнятості в концепції постіндустріального Общества // Вестник СПб университета. – 2010. – № 4. – С. 35-42.
8. Статистичний щорічник України : Україна у цифрах у 2011 році / за ред. О. Г. Осауленка ; Державний комітет статистики України : Головне управління статистики України. – К., 2012. – 250 с.
9. Головінов О. М. Держава в ринковому середовищі: питання теорії : монографія. – Донецьк, 2007. – 279 с. – ББК: 65.201.

Кулиш Е.В., Телюк В.А.

ОСОБЕННОСТИ И ТЕНДЕНЦИИ ИНТЕГРАЦИИ МИРОВОГО РЫНКА ЖЕЛЕЗНОЙ РУДЫ

В статье показана географическая структура мирового железорудного комплекса, проанализированы тенденции изменений международного рынка и препятствия к его развитию.

Комплекс отраслей, занимающихся добычей и обогащением полезных ископаемых и составляющих горнодобывающую промышленность является одним из ведущих секторов мировой экономики. По данным 2011г, этот сектор занимал 5-е место по уровню капитализации крупнейших компаний вслед за банковским сектором, нефтегазовой, фармацевтической и компьютерной промышленностью [1, с. 1].

Основными потребителями продукции горнодобывающей промышленности являются крупнейшие регионы – Северная Америка, Европа, а также Китай. В общей мировой выручке за 2011 г. доля Китая составила 27 %, Северной Америки – 16 %, Европы – 18 %, что свидетельствует о перераспределении ее пользу развивающихся экономик. Крупными запасами полезных ископаемых обладают и некоторые высокоразвитые страны (США, Канада, Австралия). В число стран с наиболее развитой горнодобывающей промышленностью входят Канада, ЮАР, Австралия, Россия и Чили, при этом роль отрасли в экономике этих стран существенно выросла в последние годы в общих объемах промышленного производства (за счет роста цен на сырьевые товары).

© Кулиш Евгения Васильевна – кандидат экономических наук, старший научный сотрудник;
Телюк Вера Акимовна – главный экономист.
Институт экономики промышленности НАН Украины, г. Донецк.